

Edukacja dla mądrości, czyli jak rozwiązywać problemy szkolne

Elżbieta PŁÓCIENNIK

Wstęp, czyli kilka słów o edukacji dla mądrości

Edukacja dla mądrości jest to celowo organizowany proces systematycznego nauczania-uczenia się mądrego myślenia i działania podczas rozwiązywania różnorodnych problemów edukacyjnych i życiowych. W procesie tym na wartościach ogólnoludzkich powinny być oparte zarówno cele edukacyjne związane z budzeniem i rozwijaniem mądrości na różnych etapach kształcenia oraz w różnych instytucjach oświatowych, jak i klimat wychowawczy sprzyjający aktywności, twórczości i dialogowi. W takim klimacie aktywność ucznia ukierunkowana jest na doświadczanie i przeżywanie przez niego skutków pozytywnego i mądrego zachowania wobec innych ludzi oraz działania na rzecz zaspokojenia własnych potrzeb edukacyjnych i życiowych – z uwzględnieniem jednak potrzeb i możliwości innych¹. W takich warunkach nauczyciel włącza do procesu edukacyjnego środowisko społeczne w celu poszerzania pozytywnych doświadczeń społecznych uczniów w zakresie wartościowania, projektowania i wdrażania w życie przez uczniów mądrych decyzji, przedsięwzięć i zachowania w stosunku do siebie i innych. Uczniowie powinni bowiem nie tylko poznawać wiedzę wytworzoną w otaczającej kulturze, ale także aktywnie uczestniczyć w różnorodnym działaniu

społecznym. Dzięki temu mogą tę kulturę sami kreować: rozpoznają i zastosują posiadane zdolności i umiejętności podczas rozwiązywania różnych problemów, przy próbach naprawy negatywnych zjawisk społecznych w najbliższym otoczeniu, przy wdrażaniu i weryfikowaniu pozytywnych i negatywnych aspektów przyjętych rozwiązań. Doświadczą wtedy skuteczności własnego działania w stosunku do siebie i innych, satysfakcji z podejmowanych akcji społecznych we współpracy z innymi, pozytywnych przeżyć i emocji sprzyjających rozwojowi wrażliwości i kompetencji społecznych. Taki właśnie proces edukacyjny autorka tego artykułu określa „edukacją dla mądrości”².

Zasadnicze założenia tej koncepcji wynikają z różnych koncepcji i teorii pedagogicznych popularizowanych w ostatnim czasie w literaturze psychopedagogicznej – proponuje się w nich naprawę otaczającej rzeczywistości szkolnej i dostosowanie jej do potrzeb oraz wyzwań współczesnego świata³. Można je sformułować w formie kilku podstawowych zadań do realizacji w szkole:

¹ Sternberg R.J., Jarvin L., Grigorienko E.L. *Teaching for Wisdom, Intelligence, Creativity, and Success*, Corwin A SAGE Company, Thousand Oaks 2009; Sternberg R.J., Jordan J. [red.] *A Handbook of wisdom. Psychological perspectives*, New York 2005, Cambridge University Press.

² Zob. E. Płóciennik, *Rozwijanie mądrości dziecka. Koncepcja i wskazówki metodyczne*, Łódź 2016, Wydawnictwo UŁ; E. Płóciennik, *Rozwijanie mądrości w praktyce edukacyjnej. Scenariusze zajęć w przedszkolu i szkole podstawowej*, Łódź 2016, Wydawnictwo UŁ; E. Płóciennik, *Rozwijanie mądrości w praktyce edukacyjnej. Scenariusze zajęć dla młodzieży*, Łódź 2016, Wydawnictwo UŁ.

³ Zob.: M. Dudzikowa, *Mit o szkole jako miejscu „wszechstronnego rozwoju” ucznia. Eseje etnopedagogiczne*, Kraków 2004, Oficyna Wydawnicza Impuls; Z. Kwieciński, *Pedagogie postu. Preteksty – konteksty – podteksty*, Kraków 2012, Oficyna Wydawnicza Impuls.

- ustanowienie rozwoju mądrości jako długofalowego celu edukacyjnego już od edukacji przedszkolnej;
- uwzględnianie w procesie nauczania-uczenia się wartości ogólnoludzkich oraz pozytywnego myślenia i działania;
- tworzenie warunków do wspierania i rozwijania inter- oraz intrapersonalnych cech osobowościowych;
- rozwijanie postawy twórczej ucznia i jego myślenia dywergencyjnego, asocjacyjnego i pytajnego;
- diagnoza i wsparcie przejawów mądrości oraz jej predyktorów;
- aktywizowanie samodzielnego uczenia się poprzez odkrywanie, dialog, doświadczanie, przeżywanie oraz refleksję nad własnym (i/lub innymi) myśleniem i działaniem;
- organizowanie sytuacji sprzyjających doświadczaniu przez uczniów mądrego myślenia i działania oraz przeżywania pozytywnych efektów własnej aktywności (indywidualnej lub zespołowej) na rzecz środowiska społecznego, kulturowego i przyrodniczego;
- organizowanie warunków do rozwiązywania różnorodnych problemów (edukacyjnych, życiowych, codziennych, społecznych, kulturowych czy organizacyjnych) według czterostopniowego procesu: dostrzeganie i definiowanie problemu, generowanie pomysłów rozwiązania problemu, wdrażanie wybranego lub wielu pomysłów w życie oraz weryfikacja efektów;
- identyfikacja, poszukiwanie i analiza skuteczności metod wspierających rozwój mądrości już od pierwszego etapu edukacyjnego;
- wdrażanie uczniów do samodzielnego rozwiązywania różnych zadań z jednoczesnym nabywaniem umiejętności współdziałania oraz dochodzenia do kompromisu podczas podejmowania decyzji zbiorowych.

Edukacja taka powinna zatem sprzyjać rozwojowi i integracji różnych typów inteligencji (analitycznej, twórczej i praktycznej) cech osobowościowych oraz mądrości, na którą składają się: myślenie refleksyjne, myślenie dialogiczne i myślenie dialektyczne.

Czy edukacja może być przyczyną problemów szkolnych uczniów?

Tymczasem w polskiej szkole nadal dominuje kult wiedzy – jak napisała m.in. D. Waloszek ...za wiele czasu i przestrzeni poświęca się gromadzeniu przez uczniów wiadomości, z nadzieją /mitem na to, że po pewnym czasie przekształca się one w wiedzę, za mało – na namysł, dociekanie, zmaganie się myślenia z problemem, uczenia strategii dostrzegania, formułowania i wykonywania zadań, głównowania. Oświeceniowy mit rozumu niestety dominuje nad starożytno-renesansową ideą mądrości, łączącą w sobie rozsądek i uczucia...⁴. Poza tym w zadaniach i treściach realizowanych w przedmiotach i szkołach brakuje koncentracji na wartościach wyższych⁵ oraz mocnych stronach i właściwościach funkcjonowania jednostki⁶. Uczniowie nie uczą się w szkole sztuki zadawania pytań, nie rozwijają własnej wrażliwości na problemy, odwagi poznawczej czy tolerancji dla wieloznaczności⁷.

W założeniach organizacyjnych i merytorycznych polskiej szkoły brakuje także teoretycznej podstawy wychowania w mądrości i do mądrości. Nie jest to problem jedynie współczesnej edukacji – jak stwierdził W. Wilowski, współczesna cywilizacja i nauka „utraciła” mądrość – nie funkcjonuje ona we współczesnych rozważaniach filozoficznych, badaniach społecznych oraz w kształceniu młodych pokoleń z taką dynamiką, jak to miało miejsce w wiekach wcześniejszych⁸.

⁴ D. Waloszek, *Mądrość (i, czy) wiedza? Rozważania kategorialne [w:] Sztuka bycia człowiekiem. Wychowanie a poszukiwanie wartości i sensów życia*, pod red. B. Dymary, B. Cholewa-Gatuszki, E. Kochańskiej, Kraków 2011, Oficyna Wydawnicza Impuls, s. 111.

⁵ K. Olbrycht, *Wychowanie do wartości – w centrum aksjologicznych dylematów współczesnej edukacji*, „Paedagogia Christiana”, nr 1(29)/ 2012.

⁶ T. Gadacz, *O umiejętności życia*, PWN, Warszawa 2013.

⁷ Zob. np.: K.J. Szmida, *Pedagogika twórczości*, Sopot 2013, GWP; K.J. Szmida, *Pedagogika pozytywna: twórczość – zdolności – mądrość zespolone [w:] Zasoby twórcze człowieka. Wprowadzenie do pedagogiki pozytywnej*, pod red. K.J. Szmida i M. Modrzejewskiej-Swigińskiej, Łódź 2013, Wydawnictwo UŁ, s. 13-40.

⁸ W. Wilowski, *Utracona mądrość*, Poznań 2012, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii UAM.

SNOS	Terapia, oddziaływanie, interwencja	Satysfakcjonujące osiągnięcia szkolne ucznia
Problemy emocjonalne	Nauczyciel jako mentor (doradca)	Zrozumienie samego siebie i swoich potrzeb
Problemy z nauką szkolną	Rozwijanie zainteresowań ucznia	Autoregulacja
Problemy w funkcjonowaniu społecznym	Wzmacnianie mocnych stron ucznia, budowanie wysokiego poczucia własnej wartości	Pozytywne relacje z dorosłymi, pozytywne oddziaływanie grupy rówieśniczej
Niewłaściwe programy nauczania	Wzajemny szacunek, nauczyciel i uczeń podmiotami w wychowaniu i nauczaniu	Program nauczania dostosowany do możliwości uczniów
Niewłaściwe metody nauczania	Aktywizujące metody nauczania, metody problemowe	Uczeń zmotywowany do nauki

Tabela 1. Źródło: B. Dyrda⁹.

Wyżej wymienione deficyty polskiej edukacji są przyczyną wielu problemów uczniów i wynikających z nich problemów wychowawczych, z jakimi borykają się nauczyciele i rodzice uczniów. Jednym z takich problemów jest Syndrom Nieadekwatnych Osiągnięć (SNO), obserwowany w szkole jako rozbieżność pomiędzy ocenami i zachowaniami szkolnymi ucznia a jego wysokim potencjałem, inteligencją i twórczością¹⁰. Wśród przyczyn SNO upatruje się szereg następujących aktywatorów: metody kształcenia, organizację szkoły, klimat szkolnego środowiska społecznego oraz postawy nauczycieli, którzy preferują uczniów odtwórczych, w związku z czym wyżej oceniają zdolności analityczne, zapamiętanie wiedzy i jej odtworzenie, konformizm w zachowaniu, a tłumią samodzielność i oryginalność myślenia uczniów oraz ich inne (niż typowo szkolne) zdolności. Tego typu aktywatorem jest także koncentracja nauczycieli na lukach w wiedzy i poprawianiu błędów uczniów zamiast dostrzegania ich sukcesów i osiągnięć, co powoduje często zaniżenie samooceny uczniów, brak szacunku do wystawiającego ocenę oraz lekceważenie obowiązków szkolnych. Niezbędne jest zatem inne funkcjonowanie polskiej szkoły – rozwijanie w niej twórczości, aktywności, samodzielności i refleksyjności uczniów.

Nauczyciel organizujący warunki do rozwijania samodzielności, twórczości i aktywności uczniów oraz nastawiony na wskazywanie wraz z uczniami

ich powodzenia edukacyjnego lub sukcesu życiowego, automatycznie i całkiem naturalnie uruchamia proces przeciwdziałania zjawisku nieadekwatnych osiągnięć, podobnie jak w modelu terapii SNOS ukazanej w tabeli poniżej. Uczeń nastawiony na powodzenie i sukces uruchamia mechanizm samospetniającej się przepowiedni przy jednoczesnym wykorzystaniu swoich potencjalnych zdolności (także twórczych i praktycznych), motywacji do działania i wysiłku – świadomy zakładanego celu (tabela 1).

Sprowadzenie SNO wyłącznie do sytuacji szkolnej jednostki nie jest, oczywiście, właściwe – wyłania się także inne jego przyczyny: chwiejny model rodziny, przepracowanie rodziców, dezorganizację domu rodzinnego, w którym często brak jest zasad i reguł postępowania, liberalizację norm moralnych, niespójne wpływy wychowawcze obojga rodziców, nadmierna ochrona lub nierealistyczne (zbyt wysokie lub zbyt niskie) oczekiwania rodziców, dotyczące osiągnięć dzieci, popularyzacja w mediach i otoczeniu konsumpcyjnego stylu bycia i wzorców sukcesu, presja rywalizacyjna we współczesnym społeczeństwie, która powoduje napięcie psychiczne i stres. Niezbędne jest zatem dyskusowanie z uczniami o tych problemach i zjawiskach, identyfikowanie ich wieloznaczności oraz różnorodnych skutków, refleksyjne rozważanie alternatyw postępowania i podejmowania decyzji w przypadku konieczności podjęcia jakiegoś działania czy przeciwdziałania negatywnym sytuacjom społecznym. A takie postępowanie edukacyjne wynika właśnie z założeń edukacji dla mądrości.

⁹ Dyrda B. *Syndrom nieadekwatnych osiągnięć jako niepowodzenie szkolne uczniów zdolnych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2000.

¹⁰ Dyrda B. *Zjawiska niepowodzeń szkolnych uczniów zdolnych. Rozpoznawanie i przeciwdziałanie*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2007

Czy twórcze myślenie sprzyja rozwijaniu mądrości?

Kolejnym obszarem pracy w szkole wymagającym intensywnych działań naprawczych ze strony nauczycieli jest rozwijanie twórczości uczniów oraz ich potencjalnych zdolności. W literaturze psychopedagogicznej podkreśla się, że edukacja nie rozwijająca kreatywności uczniów powoduje stępienie zainteresowań i obniżenie ciekawości poznawczej. Z kolei wzmocnienia negatywne, oparte na komunikatach typu: „źle!”, „nie fantazuj!”, „nie bądź przemądrzały!” hamują wyobraźnię, myślenie intuicyjne, pytajne i dywergencyjne¹¹. Efektem jest obniżenie poziomu takich cech ucznia, jak: samodzielność, otwartość, kreatywność, poczucie własnej wartości, co sprzyja często powstawaniu negatywnego stosunku ucznia do nauki szkolnej. Należy także pamiętać, że twórczość jest predyktorem mądrości – pozwala generować wiele nowych i niestereotypowych pomysłów rozwiązania problemu, przewidywać różnorodne i wielokierunkowe skutki działania, proponować wiele wariantów właściwych i/lub złych decyzji. Ponadto rozwijanie w szkole twórczości uczniów sprzyja uwzględnianiu w procesie edukacyjnym innych (niż tylko typowo szkolne) zdolności: wrażliwości na problemy i pojawiające się dylematy, przedsiębiorczości oraz aktywności w myśleniu i działaniu, kompetencje komunikacyjne i wyobraźnię. Przyczynia się także do doskonalenia i rozwijania procesów poznawczych, niezależności ucznia oraz jego odpowiedzialności za wykonanie zadania i efekt pracy w zespole. Jednak wymienione cechy twórczego i zdolnego ucznia przejawiają się poprzez zachowania, które są mniej lub bardziej akceptowane w szkole. Przykładem może być zestawienie postrzegania osoby zdolnej i twórczej zaprezentowane w tabeli 2.

Twórcze zdolności ucznia powodują, że jego praca na lekcji przebiega w innym tempie (wolniej lub szybciej niż zaplanował nauczyciel), w innym (niestereotypowym) kierunku czy z wykorzystaniem innych niż sugerowane przez nauczyciela strategię. Uczeń twórczy potrafi także zaburzyć zaplanowany przez nauczyciela tok lekcji poprzez zadawanie

pytań na inny temat i prowokowanie dyskusji w interesującej go kwestii. Wypowiada własne zdanie na dany temat – także wtedy, gdy nie jest o nie pytany oraz kieruje krytyczne uwagi pod adresem kolegów i nauczyciela. Bardzo często wywołuje to konflikty z rówieśnikami oraz z nauczycielami. Z kolei brak zadań o charakterze twórczym powoduje niechęć zdolnego i twórczego ucznia do realizacji w szkole jedynie zadań odtwórczych, pamięciowych i analitycznych. A zatem także w tym przypadku powinny być uwzględniane w szkole oraz omawiane z uczniami różnorodne warunki i możliwości uczenia się, samokształcenia oraz realizacji zadań szkolnych, co również jest elementem edukacji dla mądrości.

Czy mądrego myślenia można nauczyć?

Fundamentem przeciwdziałania różnym problemom szkolnym powinno być zatem rozwijanie w szkole mądrego myślenia uczniów. Zgodnie z koncepcją R.J. Sternberga i innych współczesnych psychologów mądrość jest złożoną cechą, która rozwija się od dzieciństwa w toku gromadzonych doświadczeń. Oparta jest ona na myśleniu refleksyjnym, dialogicznym i dialektycznym. Myślenie refleksyjne pozwala na świadomą analizę myśli, uczuć i działań w powiązaniu z nabytym doświadczeniem – jest podstawą kontrolowania własnych myśli i działania, analizy warunków i danych problemu, krytycznej autorefleksji, samooceny, identyfikacji własnych mocnych i słabych stron, właściwego i niewłaściwego zachowania, a także weryfikacji przekonania o sobie i własnej skuteczności. Jest ono więc niezbędne szczególnie wtedy, gdy należy się zastanowić nad elementami problemowej sytuacji, czynnikami, które mają na nią wpływ lub jej przyczynami. Taka strategia pozwala jednostce lepiej rozpoznać sytuację problemową oraz jej warunki oraz uzasadnić strategię i zasadność zaplanowania, organizacji i ewaluacji własnego działania podczas rozwiązywania problemu. Refleksja pozwala także świadomie uczestniczyć w uczeniu się oraz podejmowaniu decyzji o wysiłku dla osiągnięcia określonego celu, a w przypadku wyborów – o najbardziej odpowiedniej metodzie działania w celu osiągnięcia zamierzeń.

¹¹ K. J. Szmidt, *Pedagogika twórczości*, op. cit.; K. J. Szmidt, Jak stylizować zdolności „myślenia pytajnego” uczniów? „Życie Szkoły”, nr 7/2004.

Zachowania ucznia zdolnego i twórczego		
Cecha/zdolność	Pozytywny odbiór	Negatywny odbiór
aktywność	funkcjonuje pod wpływem wewnętrznej motywacji, jest energiczny, posiada szerokie zainteresowania	przejawia nadaktywność, jest uparty i nieustępliwy, bywa nieorganizowany, nadmiernie zużywa energię na jednym polu zainteresowań lub ma problemy z koncentracją
kreatywność	jest nastawiony na rozwiązywanie problemów	nie lubi rutynowych czynności
kompetencje komunikacyjne	posiada szeroki zakres słownictwa, potrafi dyskutować, argumentować, przekonywać	ma tendencje do manipulacji otoczeniem, jest kłótlivy, trudno go przekonać do cudzych racji, ma nieskończenie wiele wymówek na swoją obronę
niezależność	jest niezależny, preferuje pracę indywidualną	jest nonkonformistyczny i konfliktowy, czasem jest hałaśliwy i pretensjonalny, ma problemy z dyscypliną i przeciwstawia się poleceniom rodzica lub nauczyciela, ma problemy z pracą w zespole
wrażliwość	jest wrażliwy i empatyczny	jest nadwrażliwy na krytykę i ocenę, egocentryczny
zdolności poznawcze	uczy się szybko, chętnie i łatwo, lubi wyzwania zgodne z zainteresowaniem, ma duży zasób wiedzy, ale często „pozaszkolnej”	jest niecierpliwy, szybko się nudzi, nie wykonuje zadań zbyt łatwych lub nie związanych z zainteresowaniami, minimalny wysiłek wkłada w prace szkolne, gdy koncentruje się na swoich zainteresowaniach lub problemach
odpowiedzialność	ma wysokie wymagania i oczekiwania względem siebie i innych	jest perfekcjonistą, jest nietolerancyjny, często nie kończy prac, gdy nie są doskonałe lub porzuca je przy pierwszych niepowodzeniach
moralność	ma wysoki poziom oceny moralnej	nie ulega autorytetom i zasadom wychowania
ciekawość poznawcza	jest ciekawy świata, wiedzy, ma wiele zainteresowań	zadaje jednocześnie wiele pytań, rozproszone zainteresowania utrudniają koncentrację na specjalizacji
poczucie humoru	ma duże poczucie humoru	może przesadnie żartować z innych, czasem jest cyniczny
wyobraźnia	ma rozwinięte myślenie przestrzenno-obrazowe, skłonność do nadmiernego fantazjowania, marzeń na jawie	zmyśla, żyje we własnym świecie, izoluje się

Tabela 2. Źródło: Opracowanie własne¹².

Rozwijaniu refleksyjności sprzyjają metody problemowe i aktywizujące myślenie podczas definiowania pojęć, porównywania warunków i cech, analizy danych, stawiania hipotez i weryfikacji określonych założeń, ponownego rozważania możliwości i alternatyw działania w przypadku popełnienia błędu, kwestionowania oraz korygowania dokonanych wyborów i podjętych decyzji w różnorodnych

kontekstach – szczególnie w przypadku pojawienia się nowych możliwości i okoliczności¹³.

Natomiast myślenie dialogiczne polega na rozpoznawaniu i wyrażaniu alternatywnych opinii, interpretacji, wartości oraz odmiennych warunków, w których ludzie żyją – jest więc ściśle związane z empatią, otwartością na wieloznaczność i różnorodność

¹² Między innymi na podstawie publikacji: A.E. Sękowski, Osiągnięcia uczniów zdolnych, Lublin 2001, Towarzystwo Naukowe KUL; S. Popek, Człowiek jako jednostka twórcza, Lublin 2001, Wydawnictwo UMCS.

¹³ Zob. np.: K.J. Szmidi, Trening kreatywności. Podręcznik dla pedagogów, psychologów i trenerów grupowych. Wydanie II poszerzone, Gliwice 2013, Wydawnictwo Helion; E. de Bono, Umysł kreatywny. 62 ćwiczenia rozwijające intelekt, Warszawa 2011, Wydawnictwo Studio Emka; M. Taraszkiewicz, Metody aktywizujące proces uczenia się czyli jak uczyć lepiej, Verlag Dashofer Sp. z o.o.; e-book.

w otaczającym świecie. Takie zadania mogą być realizowane nie tylko podczas dyskusji i wymiany opinii na temat otaczającej rzeczywistości, ale także podczas aktywnego funkcjonowania w tej rzeczywistości dzięki tzw. „wczuwaniu się” w przeżycia i emocje innych ludzi, mędrców, bohaterów literackich czy filmowych. Stawianie się w sytuacji tych innych osób przygotowuje ucznia do podejmowania decyzji czy rozwiązania problemu zgodnie z własnymi potrzebami oraz preferencjami, ale przy jednoczesnym uznaniu prawa innych ludzi do postępowania w zupełnie inny sposób. Rozwijanie myślenia dialogicznego sprzyja więc budzeniu i kształtowaniu świadomości uczniów, że przemyślane wybory i decyzje należy przyjmować z życzliwością, zrozumieniem i akceptacją, mimo ich odmienności. A zatem z myśleniem dialogicznym związana jest ściśle akceptacja „inności” i jej tolerancja. Dodatkowo prowokowanie uczniów do myślenia dialogicznego sprzyja rozwojowi myślenia dywergencyjnego oraz doskonaleniu języka pod względem gramatycznym i słownikowym (jest to wynik generowania i oznaczania wielu pomysłów rozwiązania problemów, realizacji samego pomysłu w wielu wariantach czy poszukiwania pozytywnych i negatywnych aspektów analizowanej sytuacji i różnych argumentów na uzasadnienie swojej opinii).

Z kolei myślenie dialektyczne można zdefiniować jako uwzględnienie podczas percepcji, eksploracji i interpretacji otaczającego świata relatywności i subiektywności wiedzy, opinii, przeżyć oraz stanów emocjonalnych. Podczas konieczności podejmowania decyzji pozwala ono na urzeczywistnienie tzw. „złotego środka” – osiągnięcia stanu równowagi między własnymi potrzebami i wymaganiami zewnętrznymi, interesem indywidualnym i interesem społecznym oraz godzenia sprzeczności związanych z potrzebami jednostki i ludzi z otaczającego świata. Ponadto myślenie dialektyczne sprzyja budzeniu akceptacji dla nieustannych zmian w otaczającej rzeczywistości, potrzeby permanentnego uczenia się w reakcji na zmieniające się oczekiwania zewnętrzne lub potrzeby wewnętrzne oraz rozwijaniu elastyczności życiowej.

Jako podsumowanie...

W ramach edukacji dla mądrości nauczyciel powinien zatem koncentrować uwagę uczniów na przeciwnościach i sprzecznościach w otaczającym świecie (przede wszystkim w zachowaniu ludzi) oraz aranżować ich doświadczenia w wyjaśnianiu barier i sprzeczności w relacjach międzyludzkich. Poszukiwanie wspólnej płaszczyzny w definiowaniu pojęć i formułowanych sądach jest z kolei podstawą konstruktywnego dialogu oraz zwrócenia uwagi uczniów na wartości i pozytywne cechy ludzi. Myślenie dialektyczne umożliwia im zatem działanie uwzględniające dobro własne (osiąganie celów, sukcesu, szczęścia) w kontekście i z uwzględnieniem dobra wspólnego (bez budowania szczęścia na krzywdzie innych, „wyścigu szczurów”, kultu egoistycznej jednostki, ale i bezwzględnego podporządkowywania się wymaganiom i potrzebom ogółu) w krótszym lub dłuższym okresie czasu. Konkretnie przykłady ćwiczeń i scenariuszy zajęć sprzyjających rozwijaniu mądrości uczniów czytelnik odnajdzie w przytoczonych wcześniej książkach metodycznych autorki artykułu.

Należy także podkreślić, że budzenie wrażliwości społecznej i emocjonalnej, doskonalenie kompetencji osobowościowych oraz refleksyjności w założeniach edukacji dla mądrości sprzyjają harmonijnemu rozwojowi jednostki oraz jej pozytywnym doświadczeniom – niezależnie od przyjętych wartości i światopoglądu. Pierwszym środowiskiem warunkującym wychowanie jednostki w mądrości i do mądrości jest rodzina, a w niej – miłość i postawy rodzicielskie. Rodzinne środowisko powinno zaspokoić podstawowe potrzeby psychiczne młodego człowieka, a przede wszystkim sprzyjać konstruowaniu przez niego pozytywnego obrazu własnego „ja”, otwartości na nowe umiejętności i wiedzę oraz ciekawości poznawczej w postaci badawczego i refleksyjnego stosunku do otaczającej rzeczywistości.

Ale środowiskiem celowo organizującym edukację dla mądrości powinna być szkoła, a w niej nauczyciel stwarzający sytuacje edukacyjne sprzyjające nabywaniu przez uczniów nawyków refleksyjnego postępowania w różnorodnych sytuacjach problemowych. Sytuacje te powinny być podstawą formowania systemu wartości młodego człowieka

oraz jego stopniowego dojrzewania do mądrości. Sprzyjać to będzie także niwelowaniu problemów wychowawczych, z jakimi borykają się współcześni nauczyciele i wychowawcy.

Bibliografia

1. De Bono E. *Umysł kreatywny. 62 ćwiczenia rozwijające intelekt*, Wydawnictwo Studio Emka, Warszawa 2011.
2. Dudzikowa M. *Mit o szkole jako miejscu „wszechstronnego rozwoju” ucznia. Eseje etnopedagogiczne*, Warszawa 2004, Oficyna Wydawnicza Impuls.
3. B. Dyrda, *Syndrom nieadekwatnych osiągnięć jako niepowodzenie szkolne uczniów zdolnych*, Oficyna Wydawnicza Impuls.
4. B. Dyrda, *Zjawiska niepowodzeń szkolnych uczniów zdolnych. Rozpoznawanie i przeciwdziałanie*, Kraków 2007, Oficyna Wydawnicza Impuls.
5. T. Gadacz, *O umiejętności życia*, Warszawa 2013, Wydawnictwo Naukowe PWN.
6. K. Olbrycht, *Wychowanie do wartości – w centrum aksjologicznych dylematów współczesnej edukacji*, „Pedagogia Christiana”, nr 1(29)/ 2012.
7. E. Płóciennik, *Rozwijanie mądrości dziecka. Koncepcja i wskazówki metodyczne*, Łódź 2016, Wydawnictwo UŁ.
8. E. Płóciennik, *Rozwijanie mądrości w praktyce edukacyjnej. Scenariusze zajęć w przedszkolu i szkole podstawowej*, UŁ, Łódź 2016.
9. E. Płóciennik, *Rozwijanie mądrości w praktyce edukacyjnej. Scenariusze zajęć dla młodzieży*, Łódź 2016, Wydawnictwo UŁ.
10. S. Popek, *Człowiek jako jednostka twórcza*, Lublin 2001, Wydawnictwo UMCS.
11. A. E. Sękowski, *Osiągnięcia uczniów zdolnych*, Lublin 2001, Towarzystwo Naukowe KUL.
12. R. J. Sternberg, L. Jarvin, E. L. Grigorienko, *Teaching for Wisdom, Intelligence, Creativity, and Success*, Thousand Oaks 2009, Corwin A SAGE Company.
13. R. J. Sternberg, J. Jordan, red., *A Handbook of wisdom. Psychological perspectives*, New York 2005, Cambridge University Press.
14. K. J. Szmidt, *Trening kreatywności. Podręcznik dla pedagogów, psychologów i trenerów grupowych*. Wydanie II poszerzone, Gliwice 2013, Wydawnictwo Helion.
15. K. J. Szmidt, *Pedagogika twórczości*, Sopot 2013, GWP.
16. K. J. Szmidt, *Pedagogika pozytywna: twórczość – zdolności – mądrość zespolone [w:] Zasoby twórcze człowieka. Wprowadzenie do pedagogiki pozytywnej*, pod red. K. J. Szmidta i M. Modrzejewskiej-Świgulskiej, Łódź 2013, Wydawnictwo UŁ, s. 13-40.
17. K. J. Szmidt., *Jak stymulować zdolności „myślenia pytajnego” uczniów*, „Życie Szkoły”, nr 7/2004.
18. M. Taraszkiewicz, *Metody aktywizujące proces uczenia się czyli jak uczyć lepiej*, Verlag Dashofer Sp. z o.o.; e-book.
19. D. Waloszek, *Mądrość (i, czy) wiedza?. Rozważania kategoriale [w:] Sztuka bycia człowiekiem. Wychowanie a poszukiwanie wartości i sensów życia*, pod red. B. Dymary, B. Cholewa-Gatuszki, E. Kochańskiej, Kraków 2011, Oficyna Wydawnicza Impuls.
20. W. Wilowski, *Utracona mądrość*, Poznań 2012, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii UAM.

Dr Elżbieta PŁÓCIENNIK – adiunkt w Katedrze Pedagogiki Wieku Dziecięcego w UŁ. Członkini Polskiego Stowarzyszenia Kreatywności. Wykładowca akademicki, trener na warsztatach dla nauczycieli na temat stymulowania oraz diagnozy twórczości i mądrości dzieci. Autorka techniki obrazków dynamicznych oraz popularyzatorka idei edukacji dla mądrości.